DOI: https://doi.org/10.37547/supsci-ojhpl-06-11-01 Pages: 1-13

Oriental Journal of History, Politics and Law

ORIENTAL JOURNAL OF HISTORY, POLITICS AND LAW

journal homepage:
https://www.supportscience.uz/index.php/ojhpl

THE USE OF NON-CUSTODIAL PUNISHMENTS IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF SOME FOREIGN COUNTRIES

Erkinbay Muratbayevich Tileuov
Associate Professor, Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz
PhD in Pedagogical Sciences
E-mail: tileuov.erkinbai@gmail.com
Nukus, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: non-custodial punishments, Tokyo Rules, community service, day-fine, restriction of liberty, conditional sentence, probation, electronic monitoring.

Received: 01.11.26
Accepted: 02.11.26
Published: 03.11.26

Abstract: The article compares the rules on non-custodial punishments in the criminal codes of France, Germany, Sweden, Poland, the Czech Republic, China, Japan and the Republic of Korea with the corresponding provisions of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. The study relies on the UN Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (Tokyo Rules, 1990), the Council of Europe recommendations of 2014 and 2017, and the current texts of national codes, including the 2023 German reform of substitute imprisonment and the 2019 French reform of probation. The author shows how the foreign codes set the size of fines, the number of hours of community service, the terms of suspended sentences and the consequences of non-compliance. Uzbek law is examined in the light of the 2017 introduction of compulsory community service and the Law "On Probation" of 7 August 2024. Two tables summarise the comparison and the author's proposals: an income-based day-fine model, a proportionate rule for replacing an unpaid fine, wider use of electronic monitoring as a form of executing restriction of liberty, and community work as an obligation attached to a conditional sentence.

AYRIM XORIJIY DAVLATLAR JINOYAT QONUNCHILIGIDA OZODLIKDAN MAHRUM QILISH BILAN BOG'LIQ BO'LMAGAN JAZOLARNI QO'LLASH

Erkinbay Muratbayevich Tileuov
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti dotsenti

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: tileuov.erkinbai@gmail.com
Nukus, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan jazolar, Tokio qoidalari, jamoat ishlari, kunbay jarima, ozodlikni cheklash, shartli hukm, probatsiya, elektron monitoring.

Annotatsiya: Maqolada Fransiya, Germaniya, Shvetsiya, Polsha, Chexiya, Xitoy, Yaponiya va Koreya Respublikasi jinoyat kodekslaridagi ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan jazolar to‘g‘risidagi normalar O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining tegishli qoidalari bilan qiyoslangan. Tadqiqot BMTning Tokio qoidalari (1990), Yevropa Kengashining 2014 va 2017-yillardagi tavsiyalari hamda milliy kodekslarning amaldagi matnlariga, jumladan Germaniyada 2023-yilda o‘zgartirilgan almashtiruvchi ozodlikdan mahrum qilish qoidasi va Fransiyadagi 2019-yilgi probatsiya islohotiga tayanadi. Xorijiy kodekslarda jarima miqdori, jamoat ishlari soatlari, shartli jazo muddatlari va majburiyatlar bajarilmaganda yuzaga keladigan oqibatlar qanday belgilangani ko‘rsatilgan. O‘zbekiston qonunchiligi 2017-yilda majburiy jamoat ishlarining joriy etilishi va 2024-yil 7-avgustdagi “Probatsiya to‘g‘risida”gi Qonun nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Ikki jadvalda qiyosiy natijalar va muallif takliflari jamlangan: daromadga bog‘liq kunbay jarima modeli, to‘lanmagan jarimani almashtirishning mutanosib qoidasi, elektron monitoringni ozodlikni cheklashni ijro etish shakli sifatida kengroq qo‘llash hamda shartli hukmda jamoat foydasiga ishlarni majburiyat sifatida belgilash.

ПРИМЕНЕНИЕ НАКАЗАНИЙ, НЕ СВЯЗАННЫХ С ЛИШЕНИЕМ СВОБОДЫ, В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ НЕКОТОРЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Еркинбай Муратбаевич Тилеуов
доцент Нукусского государственного педагогического института имени Ажинияза
доктор философии (PhD) по педагогическим наукам
E-mail: tileuov.erkinbai@gmail.com
Нукус, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: наказания, не связанные с лишением свободы, Токийские правила, общественные работы, дневной штраф, ограничение свободы, условное

Аннотация: В статье нормы о наказаниях, не связанных с лишением свободы, в уголовных кодексах Франции, Германии, Швеции, Польши, Чехии, Китая,

осуждение, пробация, электронный мониторинг.

Японии и Республики Корея сопоставлены с соответствующими положениями Уголовного кодекса Республики Узбекистан. Исследование опирается на Минимальные стандартные правила ООН в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила, 1990), рекомендации Совета Европы 2014 и 2017 гг. и действующие тексты национальных кодексов, включая германскую реформу заменяющего лишения свободы 2023 г. и французскую реформу пробации 2019 г. Показано, как в зарубежных кодексах определяются размер штрафа, количество часов общественных работ, сроки условного осуждения и последствия неисполнения обязанностей. Законодательство Узбекистана рассмотрено с учётом введения в 2017 г. обязательных общественных работ и Закона «О пробации» от 7 августа 2024 г. В двух таблицах обобщены результаты сравнения и предложения автора: модель дневного штрафа, зависящего от дохода, соразмерное правило замены неуплаченного штрафа, более широкое применение электронного мониторинга как формы исполнения ограничения свободы и общественные работы как обязанность при условном осуждении.

Kirish. Qamoq jazosining jamiyat uchun qimmatga tushishi, qisqa muddatli ozodlikdan mahrum qilishning tuzatuvchi ta’siri past ekani va mahkumning oila, ish va ijtimoiy aloqalardan uzilib qolishi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ko‘plab davlatlarni muqobil jazolarni kengaytirishga undagan. O‘zbekistonda ham bu yo‘nalish izchil davom etmoqda. Prezidentning 2018-yil 14-maydagi PQ-3723-son qarori bilan jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini tubdan takomillashtirish vazifasi belgilangan [1]. 2017-yil 1-apreldan Jinoyat kodeksidagi qamoq (arest) jazosi chiqarilib, jazolar tizimiga majburiy jamoat ishlari kiritildi; amaldagi kodeksning 43-moddasida jarima, muayyan huquqdan mahrum qilish, majburiy jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari, xizmat bo‘yicha cheklash va ozodlikni cheklash ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan jazolar sifatida nazarda tutilgan [2].

Bu jazolarni amalda samarali qo‘llash uchun ularning xorijdagi o‘xshashlari qanday tuzilganini bilish foydali. Xalqaro darajada asosiy mezon BMT Bosh Assambleyasining 1990-yil 14-dekabrdagi 45/110-son rezolyutsiyasi bilan qabul qilingan Ozodlikdan mahrum qilish bilan

bog‘liq bo‘lmagan choralarga doir standart minimal qoidalar (Tokio qoidalari) hisoblanadi [3]. Ammo Tokio qoidalari tavsiyaviy hujjat bo‘lib, har bir davlat ularni o‘z jinoyat qonunchiligiga turlicha tatbiq etgan. Shu sababli muayyan institutni qiyoslashda umumiy tamoyillar emas, kodekslarning aniq normalari – jarima birligi, soatlar soni, muddatlar va ijro etilmaganlik oqibati – asos qilib olinishi kerak.

Tadqiqotning maqsadi – ayrim xorijiy davlatlar jinoyat qonunchiligida ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan jazolarning tuzilishini O‘zbekiston qonunchiligi bilan qiyoslash va milliy qonunchilikni yanada takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish. Maqolada quyidagi savollarga javob izlanadi: 1) Tokio qoidalarida sanab o‘tilgan choralar tanlangan davlatlar kodekslarida qaysi shaklda aks etgan? 2) jarima, jamoat ishlari va shartli jazo turli tizimlarda qanday parametrlarga ega? 3) qaysi xorijiy yechimlarni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish mumkin? Ishning yangiligi shundaki, qiyoslash so‘nggi yillardagi o‘zgarishlar – Germaniyada 2024-yil 1-fevraldan kuchga kirgan almashtiruvchi ozodlikdan mahrum qilish qoidasi, Fransiyadagi 2019-yilgi islohot va O‘zbekistondagi 2024-yilgi “Probatsiya to‘g‘risida”gi Qonun hisobga olingan holda amalga oshirildi.

Adabiyotlar sharhi. Muqobil jazolar nazariyasining xalqaro manbalari orasida Tokio qoidalari markaziy o‘rinda turadi. Uning 8.2-qoidasida hukm chiqaruvchi organlar qo‘llashi mumkin bo‘lgan choralar sanab o‘tilgan: og‘zaki sanksiyalar (tanbeh, ogohlantirish); javobgarlikdan shartli ozod qilish; fuqarolik huquqlarini cheklash; iqtisodiy sanksiyalar, jumladan, bir martalik va kunbay jarimalar; mol-mulkni musodara qilish; zararni qoplash to‘g‘risidagi qaror; shartli jazo yoki jazo ijrosini kechiktirish; probatsiya va sud nazorati; jamoat foydasiga ishlar; kunduzgi markazga yuborish; uy qamog‘i; boshqa choralar va ularning birikmasi [3]. Ro‘yxat tavsiyaviy bo‘lsa-da, ko‘plab davlatlar o‘z kodekslarini qayta ko‘rib chiqishda unga tayangan.

Tokio qoidalari choralar ro‘yxatidan tashqari ularni qo‘llash kafolatlarini ham belgilaydi. Qoidalarga ko‘ra, chora tanlashda jinoyatning xususiyati va og‘irligi, aybdorning shaxsi, jazo maqsadlari va jabrlanuvchining huquqlari hisobga olinadi; mahkumga majburiyat yuklovchi chora uning roziligi bilan qo‘llanishi, qaror ustidan shikoyat qilish huquqi ta’minlanishi kerak. Majburiyatlar buzilganda chora avtomatik ravishda ozodlikdan mahrum qilishga almashtirilmasligi, avval boshqa muqobil choralar ko‘rib chiqilishi lozim [3]. Shu qoida keyinchalik ko‘plab milliy kodekslarda jarimani to‘lamaslik va jamoat ishlarini bajarmaslik oqibatlarini tartibga solishda yo‘naltiruvchi tamoyilga aylangan.

Yevropa Kengashining jamoatda ijro etiladigan sanksiyalar va choralar to‘g‘risidagi Yevropa qoidalari (CM/Rec(2017)3) va elektron monitoring to‘g‘risidagi tavsiyasi (CM/Rec(2014)4) ijro sifatiga qo‘yiladigan talablarni belgilaydi: chora mutanosib bo‘lishi, mahkumning roziligi va huquqlari hurmat qilinishi, probatsiya xodimi bilan individual ish rejasi

tuzilishi lozim [4; 5]. BMT Giyohvandlik va jinoyatchilik boshqarmasining muqobil jazolarga oid qo‘llanmasi bu choralarni sud amaliyotiga joriy etishda ijro infratuzilmasi va sudlarning ishonchi hal qiluvchi omil ekanini ko‘rsatadi [6].

Qiyosiy tadqiqotlar ichida A.M. van Kalmthout va I. Durneskular tahriri ostida chop etilgan “Probation in Europe” jamlanmasi Yevropa davlatlarining probatsiya xizmatlari, jamoat ishlari va shartli jazo institutlarini mamlakatlar kesimida tavsiflaydi [7]. K. Morgenshtern esa Yevropa darajasida bu sohada yagona minimal standartlar shakllanish jarayonini tahlil qilib, milliy tizimlar orasidagi farq hamon katta ekanini qayd etadi [8]. O‘zbek tilidagi yuridik adabiyotda muqobil jazolar ko‘proq milliy qonunchilik doirasida o‘rganilgan, xorijiy kodekslarning amaldagi tahrirlari bilan normama-norma qiyoslash esa kam uchraydi. Ushbu maqola shu bo‘shliqni qisman to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ish nazariy-tahliliy xarakterga ega va asosan qiyosiy-huquqiy usulga tayanadi. Tahlil obyekti sifatida turli huquq oilalariga mansub sakkiz davlat tanlandi: roman-german tizimidagi Fransiya, Germaniya, Polsha va Chexiya, skandinaviya modelidagi Shvetsiya hamda Sharqiy Osiyodagi Xitoy, Yaponiya va Koreya Respublikasi. Manba sifatida kodekslarning rasmiy matnlari va rasmiy tarjimalari, xalqaro hujjatlar hamda qiyosiy tadqiqotlar olingan. Har bir davlat bo‘yicha to‘rt mezon bo‘yicha ma’lumot to‘plandi: jazo turlari ro‘yxati; jarima birligi va miqdori; jamoat ishlari va shartli jazo parametrlari; jazo ijro etilmaganda qo‘llanadigan oqibat. O‘zbekiston normalari ham shu mezonlar bo‘yicha baholandi. Tadqiqotda sud statistikasi tahlil qilinmagan, shuning uchun xulosalar normalarning mazmuniga taalluqli bo‘lib, ularni qo‘llash samaradorligi alohida empirik o‘rganishni talab qiladi.

Tahlil va natijalar. *Fransiya.* Fransiya Jinoyat kodeksining 131-3-moddasida jinoyat (délit) uchun tayinlanadigan jazolar qatorida ozodlikdan mahrum qilish bilan birga elektron kuzatuv ostida uy qamog‘i, jamoat foydasiga ishlar, kunbay jarima, jarima, fuqarolik kursi, ayrim huquqlarni cheklovchi jazolar va zararni qoplash sanksiyasi ko‘rsatilgan [9]. Kunbay jarimada sud kunlar sonini 360 kungacha, bir kunlik summani esa 1000 yevrogacha belgilaydi; summa mahkumning daromadi va yuklamalariga qarab aniqlanadi (131-5-modda). Jamoat foydasiga ishlar 20 soatdan 400 soatgacha tayinlanadi va sudlanuvchining roziligini talab qiladi (131-8-modda). 2019-yil 23-martdagi 2019-222-son qonun bilan 2020-yil martidan oldingi sinov muddatli shartli jazo o‘rniga kuchaytirilgan kuzatuvli “sursis probatoire” joriy etilgan, elektron kuzatuv ostida uy qamog‘i esa 15 kundan 6 oygacha mustaqil jazo sifatida qo‘llanadi [9]. Fransiya modelining xususiyati shundaki, elektron monitoring alohida jazo turi darajasiga ko‘tarilgan va qisqa muddatli ozodlikdan mahrum qilishning bevosita o‘rnini bosadi.

Germaniya. Germaniya Jinoyat kodeksida (StGB) jarima kunbay birlikda hisoblanadi: kamida 5, ko‘pi bilan 360 kunbay birlik; bir birlik summasi aybdorning shaxsiy va moliyaviy

holatidan kelib chiqib 1 yevrodan 30 000 yevrogacha belgilanadi (40-§) [10]. Shaxs jinoyat orqali boyigan yoki boyishga uringan bo‘lsa, jarima ozodlikdan mahrum qilish bilan birga tayinlanishi mumkin (41-§). To‘lab bo‘lmaydigan jarima almashtiruvchi ozodlikdan mahrum qilishga (Ersatzfreiheitsstrafe) aylanadi. 2023-yil 26-iyuldagi sanksiyalar huquqini qayta ko‘rib chiqish to‘g‘risidagi qonun bilan 2024-yil 1-fevraldan boshlab ikki kunbay birlik bir kunlik ozodlikdan mahrum qilishga tenglashtirildi, ilgari esa nisbat bir birlikka bir kun edi (43-§) [11]. Bu o‘zgarish jarimani to‘lay olmagan kam ta’minlangan shaxslarning qamoqqa tushish muddatini ikki baravar qisqartirdi. Ilgari kodeksda bo‘lgan mulkiy jarima (43a-§) Federal Konstitutsiyaviy sudning 2002-yil 20-martdagi qarori bilan Asosiy qonunga zid deb topilgan va qo‘llanmaydi [12].

Germaniyada ikki yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi sinov muddati bilan shartli ravishda ijro etilmasligi mumkin (56-§); sinov muddati ikki yildan besh yilgacha belgilanadi. Sud mahkumga shartlar, jumladan, zararni qoplash, jamoat manfaati yo‘lida pul to‘lash yoki jamoat foydasiga ishlarni bajarish majburiyatini yuklashi mumkin (56b-§) [10]. Shu tariqa jamoat ishlari Germaniyada mustaqil jazo emas, shartli jazoga ilova qilinadigan shart sifatida ishlaydi; bu Fransiya modelidan asosiy farqdir.

Shvetsiya. Shvetsiya Jinoyat kodeksi (Brottsbalken) jarima, shartli hukm (villkorlig dom) va probatsiya (skyddstillsyn) asosiy muqobil choralar ekanini belgilaydi; yoshlar uchun alohida choralar ham mavjud [13]. Kunbay jarimalar soni 30 dan 150 gacha, bir kunlik summa esa 50 kronadan 1000 kronagacha belgilanadi va daromad, mol-mulk hamda moliyaviy holatga bog‘liq (25-bob, 2-§). Shartli hukmda ikki yillik sinov muddati belgilanadi va mahkum nazoratga olinmaydi; probatsiyada sinov muddati uch yil bo‘lib, nazorat odatda birinchi yildan keyin tugaydi. Ikkala chora mahkumning roziligi bilan jamoat ishlari bilan birga qo‘llanishi mumkin, probatsiya esa davolanish dasturi bilan to‘ldirilishi mumkin [13].

Polsha va Chexiya. Polsha Jinoyat kodeksida ozodlikni cheklash jazosi bir oydan ikki yilgacha tayinlanadi (34-modda). 2015-yilgi islohotdan keyin uning mazmuni sud tanlaydigan majburiyatlardan iborat: jamoat maqsadida haq to‘lanmaydigan nazoratdagi ish, elektron kuzatuv ostida muayyan joyda bo‘lish yoki ish haqining 10–25 foizini sud ko‘rsatgan ijtimoiy maqsadga ushlab qolish [14]. Chexiyaning 2009-yilgi Jinoyat kodeksida jamoat foydasiga ishlar kattalar uchun 50 soatdan 300 soatgacha, voyaga yetmaganlar uchun 150 soatgacha tayinlanadi va bir yil ichida bajarilishi kerak (62–65-§§); ish uzrsiz bajarilmasa, sud uni ozodlikdan mahrum qilish bilan almashtirishi mumkin [15]. Ikkala mamlakat tajribasi ishni bajarish joyi va vaqtini belgilashda mahkumning fikrini hisobga olishni nazarda tutadi.

Xitoy. Xitoy Xalq Respublikasi Jinoyat qonuni jazolarni asosiy va qo‘shimcha turlarga ajratadi (32-modda). Asosiy jazolar qatorida jamoat nazorati (guanzhi), qisqa muddatli hibs, muddatli va umrbod ozodlikdan mahrum qilish ko‘rsatilgan (33-modda); jarima, siyosiy

huquqlardan mahrum qilish va mol-mulkni musodara qilish qo‘shimcha jazo bo‘lib, mustaqil ham tayinlanishi mumkin (34-modda) [16]. Jarima miqdori jinoyat holatlariga qarab belgilanadi (52-modda); u bir yo‘la yoki bo‘lib to‘lanishi mumkin, qaytarib bo‘lmaydigan og‘ir vaziyatda esa sud uni kamaytirishi yoki bekor qilishi mumkin (53-modda). Jamoat nazorati, shartli jazo va muddatidan oldin shartli ozod qilinganlar ustidan nazorat 2019-yilda qabul qilingan Jamoatda tuzatish to‘g‘risidagi qonun asosida yagona tizim doirasida amalga oshiriladi [17]. Xitoy modelida jarima miqdorini aniqlashda sudga keng vakolat berilgani va ijro jarayonining maxsus qonun bilan tartibga solingani e’tiborga loyiq.

Yaponiya va Koreya Respublikasi. Yaponiya Jinoyat kodeksi 1907-yil 24-aprelda qabul qilingan va 1908-yil 1-oktabrdan kuchga kirgan. Unda ikki xil pul jazosi bor: jarima (bakkin) 10 000 iyena va undan ortiq miqdorda, yengillashtiruvchi holatlarda esa undan kam tayinlanadi (15-modda); kichik jarima (karyō) 1000 iyenadan 10 000 iyenadan kamgacha belgilanadi (17-modda) [18]. Jarimani to‘liq to‘lay olmagan shaxs mehnat muassasasida bir kundan ikki yilgacha, kichik jarima bo‘yicha esa bir kundan o‘ttiz kungacha saqlanadi; bir nechta jarima qo‘shilganda bu muddat uch yildan, kichik jarimalarda esa 60 kundan oshmaydi (18-modda) [18]. Koreya Respublikasi Jinoyat kodeksida jarima 50 000 von va undan ortiq miqdorda (yengillashtirilganda undan kam) tayinlanadi (45-modda), kichik jarima esa 2000 vondan 50 000 vondan kamgacha belgilanadi (47-modda) [19]. Har ikki davlatda jarima pul birligining qat’iy chegaralari bilan belgilanadi, kunbay tizim qo‘llanmaydi.

O‘zbekiston. Jinoyat kodeksining 43-moddasida sanab o‘tilgan muqobil jazolar orasida jarima bazaviy hisoblash miqdorining karrali miqdorida belgilanadi [2]. 2017-yil 29-martdagi O‘RQ-421-son Qonun bilan joriy etilgan majburiy jamoat ishlari kattalar uchun 120 soatdan 480 soatgacha, voyaga yetmaganlar uchun 60 soatdan 240 soatgacha tayinlanadi va pensionerlar, homilador ayollar, uch yoshga to‘lmagan bolasi bor ayollar, I va II guruh nogironligi bo‘lgan shaxslar, harbiy xizmatchilar va chet el fuqarolariga nisbatan qo‘llanmaydi. Ozodlikni cheklash bir oydan besh yilgacha tayinlanadi; sud mahkum zimmasiga zararni qoplash, ishga yoki o‘qishga kirish majburiyatini, muayyan joylarga bormaslik, spirtli ichimlik iste’mol qilmaslik kabi cheklovlarni yuklashi mumkin [2].

Kodeksning 72-moddasiga ko‘ra, sud ozodlikdan mahrum qilish, intizomiy qismga jo‘natish, xizmat bo‘yicha cheklash yoki axloq tuzatish ishlari jazosini tayinlab, aybdorni jazoni o‘tamasdan tuzatish mumkin degan xulosaga kelsa, shartli hukm qo‘llaydi. Sinov muddati bir yildan uch yilgacha belgilanadi; sud mahkumga zararni bartaraf etish, ishga yoki o‘qishga kirish, yashash joyi o‘zgarganini nazorat organiga ma’lum qilish, muayyan joylarda bo‘lmaslik, davolanish kursini o‘tash kabi majburiyatlarni yuklashi mumkin. Shartli hukm o‘ta og‘ir jinoyat uchun hukm qilinganlarga va ilgari qasddan sodir etgan jinoyati uchun ozodlikdan mahrum

qilinganlarga nisbatan qo‘llanmaydi; voyaga yetmaganlar, I va II guruh nogironligi bo‘lgan shaxslar, ayollar va oltmish yoshdan oshgan shaxslar bundan mustasno [2]. Demak, milliy qonunchilik bu institutni qo‘llash doirasini ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj toifalar uchun kengaytirgan.

2024-yil 7-avgustdagi “Probatsiya to‘g‘risida”gi O‘RQ-938-son Qonun muayyan huquqdan mahrum qilish, majburiy jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari va ozodlikni cheklash jazolarini ijro etishni Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti huzuridagi probatsiya xizmatiga yuklagan [20]. Qonunga ko‘ra, probatsiya nazoratidagi shaxsning xulq-atvori har uch oyda belgilangan mezonlar asosida baholanadi. Elektron braslet ozodlikni cheklash talablarini bajarmagani uchun rasman ogohlantirilgan yoki shu jazoni o‘tash davrida jamoat tartibini buzgani uchun ma’muriy javobgarlikka tortilgan shaxsga tuman (shahar) probatsiya bo‘linmasi boshlig‘ining qarori bilan qo‘llanadi; u 18 yoshga to‘lmaganlar, homilador ayollar, uch yoshga to‘lmagan bolasi bor ayollar va I–II guruh nogironligi bo‘lgan shaxslarga nisbatan qo‘llanmaydi [20]. Shunday qilib, O‘zbekistonda elektron monitoring hozircha qoidabuzarlikka javob choralari sifatida tartibga solingan.

Qiyosiy tahlil natijalari 1-jadvalda jamlangan.

1-jadval. Ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan asosiy jazolarning qiyosiy tavsifi (muallif tomonidan tuzilgan)

Davlat	Asosiy muqobil jazolar	Asosiy parametrlar	Bajarilmaganda oqibat / ijro
O‘zbekiston	Jarima, muayyan huquqdan mahrum qilish, majburiy jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari, xizmat bo‘yicha cheklash, ozodlikni cheklash (JK 43-m.); shartli hukm (72-m.)	Jarima BHM karralarida; jamoat ishlari 120–480 soat (voyaga yetmaganlar 60–240); ozodlikni cheklash 1 oy – 5 yil; sinov muddati 1–3 yil	Probatsiya xizmati nazorati; qoidabuzarlarga elektron braslet (O‘RQ-938)
Fransiya	Kunbay jarima, jamoat foydasiga ishlar, elektron kuzatuvli uy qamog‘i, sursis probatoire (131-3-m.)	Kunbay jarima ≤360 kun, kuniga ≤1000 yevro; ishlar 20–400 soat; uy qamog‘i 15 kun – 6 oy	Probatsiya xizmati va jazolarni ijro etish sudyasi nazorati
Germaniya	Kunbay jarima (40-§); shartli jazo (56-§), shart sifatida jamoat ishlari (56b-§)	5–360 birlik, 1–30 000 yevro; shartli jazo 2 yilgacha, sinov 2–5 yil	To‘lanmagan jarima: 2 birlik = 1 kun ozodlikdan mahrum qilish (43-§, 2024-yildan)
Shvetsiya	Kunbay jarima, shartli hukm, probatsiya, yoshlar choralari	30–150 kun, 50–1000 krona; shartli hukm sinovi 2 yil, probatsiya 3 yil	Probatsiya xizmati nazorati, davolanish dasturi

Davlat	Asosiy muqobil jazolar	Asosiy parametrlar	Bajarilmaganda oqibat / ijro
Polsha	Ozodlikni cheklash (34-m.)	1 oy – 2 yil; haqsiz ish yoki ish haqining 10–25% ushlab qolinishi	Sud majburiyatlarni o‘zgartiradi yoki boshqa jazo qo‘llaydi
Chexiya	Jamoat foydasiga ishlar (62–65-§§)	Kattalar 50–300 soat, voyaga yetmaganlar 50–150 soat, 1 yil ichida	Uzrsiz bajarilmasa ozodlikdan mahrum qilish bilan almashtiriladi
Xitoy	Jamoat nazorati (asosiy jazo); jarima (qo‘shimcha, mustaqil ham)	Jarima miqdori jinoyat holatiga qarab sud tomonidan belgilanadi (52-m.)	Majburiy undirish; og‘ir vaziyatda kamaytirish yoki bekor qilish (53-m.)
Yaponiya	Jarima, kichik jarima (15, 17-m.)	≥10 000 iyena; 1000 – <10 000 iyena	Mehnat muassasasida 1 kun – 2 yil / 1–30 kun (18-m.)
Koreya Respublikasi	Jarima, kichik jarima (45, 47-m.)	≥50 000 von; 2000 – <50 000 von	Jarima undirilmasa mehnat muassasasida saqlash

Jadvaldan uch asosiy model ko‘rinadi. Birinchisi – daromadga bog‘liq kunbay jarima (Fransiya, Germaniya, Shvetsiya), bunda jinoyatning og‘irligi kunlar soni orqali, mahkumning to‘lov qobiliyati esa bir kunlik summa orqali alohida baholanadi. Ikkinchisi – jarima qat’iy pul chegaralari bilan belgilanadigan tizim (Yaponiya, Koreya, O‘zbekiston), uchinchisi – jarima miqdori sud ixtiyoriga keng qoldirilgan tizim (Xitoy). Jamoat ishlari ham ikki xil yo‘l bilan tartibga solinadi: mustaqil jazo (Fransiya, Chexiya, O‘zbekiston) yoki shartli jazoga qo‘shiladigan shart (Germaniya, Shvetsiya).

Muhokama. Qiyoslash O‘zbekistonning muqobil jazolar tizimi Tokio qoidalarida sanab o‘tilgan choralarning ko‘pchiligini qamrab olganini ko‘rsatadi: iqtisodiy sanksiya, huquqni cheklash, jamoat ishlari, shartli jazo va probatsiya nazorati kodeksda mavjud. Majburiy jamoat ishlarining soatlar oralig‘i Fransiya va Chexiya bilan taqqoslanadigan darajada, ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj toifalarga nisbatan esa undan ham ehtiyotkorona belgilangan. 2024-yilgi Qonun bilan probatsiya xizmatiga baholash mezonlari va elektron monitoring vositalari berildi. Bu Yevropa Kengashining 2017-yilgi qoidalarida ko‘rsatilgan individual yondashuv tamoyiliga mos keladi [4].

Shu bilan birga, xorijiy tajriba milliy qonunchilikni yanada takomillashtirish uchun bir nechta yo‘nalishni ko‘rsatadi. Birinchidan, jarimani faqat bazaviy hisoblash miqdorining karrali miqdorida belgilash turli daromadga ega shaxslar uchun jazoning amaldagi og‘irligini tenglashtirmaydi. Kunbay tizim jinoyat og‘irligini va to‘lov qobiliyatini alohida o‘lchash imkonini beradi. Uni joriy etish daromad haqidagi ishonchli ma’lumotlarga muhtoj; soliq va ijtimoiy ma’lumotlar bazalarining raqamlashtirilishi bu shartni bajarishni osonlashtiradi. Ikkinchidan,

Germaniyadagi 2023-yilgi islohot to‘lanmagan jarimani ozodlikdan mahrum qilishga almashtirishda mutanosiblik masalasini qo‘yadi; jarimani almashtirishda avval bo‘lib to‘lash va majburiy jamoat ishlariga o‘tkazish imkoniyatini ustuvor qilish mahkumning qamoqqa tushish xavfini kamaytiradi.

Uchinchidan, Fransiya tajribasi elektron monitoringni faqat qoidabuzarlikka javob emas, balki sud tanlaydigan ijro shakli sifatida ham qo‘llash mumkinligini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda bu vosita ozodlikni cheklashni ijro etishning mustaqil shakli sifatida sud hukmida belgilanishi mumkin bo‘lsa, qisqa muddatli ozodlikdan mahrum qilish o‘rniga uni tayinlash imkoniyati kengayadi. Yevropa Kengashining 2014-yilgi tavsiyasida aytilganidek, bunda monitoring muddati mutanosib bo‘lishi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bilan birga olib borilishi kerak [5]. To‘rtinchidan, Germaniya va Shvetsiyada shartli jazoga jamoat ishlari shart sifatida qo‘shilishi sudga jazoni individuallashtirishda qo‘shimcha vosita beradi; 72-moddadagi majburiyatlar ro‘yxatini shu yo‘nalishda kengaytirish masalasini o‘rganish mumkin.

Sharqiy Osiyo davlatlarining tajribasi ham ma’lum xulosalar chiqarishga imkon beradi. Yaponiya va Koreyada jarimaning yuqori ulushi pul jazosining qat’iy, oldindan ma’lum chegaralari bilan bog‘liq: sud uchun ham, mahkum uchun ham jazo miqdori aniq. Xitoyda esa muqobil choralar ijrosi alohida Jamoatda tuzatish to‘g‘risidagi qonun bilan tartibga solinib, nazorat qiluvchi organ, ijtimoiy tashkilotlar va oila ishtiroki bir tizimga keltirilgan [17]. O‘zbekistonda “Probatsiya to‘g‘risida”gi Qonunning qabul qilinishi shu yo‘nalishdagi qadam bo‘ldi: ijro tartibi endi Jinoyat-ijroiya kodeksidan tashqari maxsus qonunda ham mustahkamlangan. Mahalla institutining imkoniyatlari probatsiya nazoratidagi shaxslarni ishga joylashtirish va ijtimoiy moslashtirishda qo‘shimcha resurs bo‘lishi mumkin.

Qiyoslash yana bir jihatni ko‘rsatadi: ko‘rib chiqilgan davlatlarning ko‘pchiligida majburiyatni bajarmaslik oqibati bosqichma-bosqich qo‘llanadi. Germaniyada sud avval shartlarni o‘zgartirish yoki sinov muddatini uzaytirish imkoniyatini ko‘rib chiqadi va shartli jazoni faqat bu choralar yangi huquqbuzarlikning oldini olmasa bekor qiladi; Polshada sud ozodlikni cheklash majburiyatlarini o‘zgartirishi mumkin [10; 14]. O‘zbekistonda ham shartli hukm bekor qilinishidan oldin sud majburiyatlarni olib tashlashi yoki yangi majburiyat yuklashi mumkin [2]. Bu yondashuvni majburiy jamoat ishlari va ozodlikni cheklash ijrosiga ham izchil tatbiq etish Tokio qoidalarining yuqorida keltirilgan talabiga mos keladi.

Xorijiy institutlarni ko‘chirishda ehtiyotkorlik zarur. Latviya, Finlandiya kabi davlatlarda jamoat ishlari tajriba hududlarida sinovdan o‘tkazilib, so‘ngra butun mamlakatga tatbiq etilgan; bu davrda ish beruvchilar bilan hamkorlik va xodimlarni tayyorlash tizimi shakllantirilgan [7]. Demak, yangi chorani joriy etishdan oldin ijro infratuzilmasini yaratish, probatsiya xodimlari va

sudyalarni o‘qitish hamda natijalarni monitoring qilish lozim [6]. Taklif etilayotgan yo‘nalishlar 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval. Xorijiy tajriba asosida milliy qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar (muallif modeli)

Yo‘nalish	Xorijiy namuna	O‘zbekiston uchun taklif
Jarima miqdorini individuallashtirish	Fransiya (131-5-m.), Germaniya (40-§), Shvetsiya (25-bob 2-§)	Muayyan toifadagi jinoyatlar uchun kunbay jarima modelini tajriba tariqasida joriy etish imkoniyatini o‘rganish; bir kunlik summani daromad asosida belgilash
To‘lanmagan jarimani almashtirish	Germaniya (43-§, 2024-yildan 2:1 nisbat)	Almashtirishda bo‘lib to‘lash va majburiy jamoat ishlarini ustuvor qilish; ozodlikdan mahrum qilishga almashtirishda mutanosib nisbat belgilash
Elektron monitoring	Fransiya (elektron kuzatuvli uy qamog‘i, 15 kun – 6 oy)	Sud hukmi bilan ozodlikni cheklashni elektron monitoring bilan ijro etish imkoniyatini nazarda tutish
Shartli hukm va jamoat ishlari	Germaniya (56b-§), Shvetsiya	72-moddadagi majburiyatlar ro‘yxatiga mahkumning roziligi bilan jamoat foydasiga ishlarni kiritish masalasini ko‘rib chiqish
Ijro sifati	Yevropa Kengashi CM/Rec(2017)3	Probatsiya xizmatida xavfni baholash vositalari va individual ish rejasini standartlashtirish; xodimlarni muntazam o‘qitish

Xulosa. Tadqiqot quyidagi natijalarga olib keldi. Birinchidan, tanlangan davlatlarning barchasi Tokio qoidalaridagi choralarning asosiy qismini o‘z kodekslariga kiritgan, biroq ularni tartibga solish usullari farq qiladi: jarima kunbay yoki qat’iy pul birligida hisoblanadi, jamoat ishlari mustaqil jazo yoki shartli jazoga qo‘shiladigan shart sifatida qo‘llanadi. Ikkinchidan, O‘zbekiston Jinoyat kodeksidagi muqobil jazolar tizimi xalqaro standartlarga muvofiq shakllangan; 2017-yilda majburiy jamoat ishlarining joriy etilishi va 2024-yilda “Probatsiya to‘g‘risida”gi Qonunning qabul qilinishi ijro mexanizmini mustahkamladi. Uchinchidan, xorijiy tajriba asosida daromadga bog‘liq kunbay jarima, to‘lanmagan jarimani mutanosib almashtirish, elektron monitoringni ozodlikni cheklashning ijro shakli sifatida qo‘llash va shartli hukmda jamoat ishlarini majburiyat sifatida belgilash bo‘yicha takliflar ishlab chiqildi.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, u normalarning mazmunini tahlil qiladi va sud amaliyoti statistikasiga tayanmaydi. Keyingi bosqichda O‘zbekiston sudlarining muqobil jazolarni tayinlash amaliyoti va probatsiya nazoratidagi shaxslar orasida takroriy jinoyatchilik ko‘rsatkichlarini o‘rganish taklif etilgan choralarni asoslash uchun zarur bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2018-yil 14-maydagi PQ-3723-son qarori. – URL: https://lex.uz/docs/3735818

2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi (1994-yil 22-sentabrda tasdiqlangan; amaldagi tahrir). – URL: https://lex.uz/docs/111457

3. United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules): adopted by General Assembly resolution 45/110 of 14 December 1990. – URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-non-custodial-measures-tokyo

4. Recommendation CM/Rec(2017)3 of the Committee of Ministers to member States on the European Rules on community sanctions and measures (adopted on 22 March 2017). – Strasbourg: Council of Europe, 2017.

5. Recommendation CM/Rec(2014)4 of the Committee of Ministers to member States on electronic monitoring (adopted on 19 February 2014). – Strasbourg: Council of Europe, 2014.

6. Handbook of basic principles and promising practices on Alternatives to Imprisonment. Criminal Justice Handbook Series. – New York: United Nations Office on Drugs and Crime, 2007.

7. Probation in Europe / ed. by A.M. van Kalmthout, I. Durnescu. – Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2008.

8. Morgenstern C. European initiatives for harmonisation and minimum standards in the field of community sanctions and measures // European Journal of Probation. – 2009. – Vol. 1, № 2. – P. 128–141.

9. Code pénal (France), art. 131-3, 131-5, 131-8 (version en vigueur); Loi n° 2019-222 du 23 mars 2019 de programmation 2018–2022 et de réforme pour la justice. – URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719

10. Strafgesetzbuch (StGB) in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (BGBl. I S. 3322), §§ 40, 41, 43, 56, 56b. – URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/

11. Gesetz zur Überarbeitung des Sanktionenrechts – Ersatzfreiheitsstrafe, Strafzumessung, Auflagen und Weisungen sowie Unterbringung in einer Entziehungsanstalt vom 26. Juli 2023 // Bundesgesetzblatt. – 2023. – Teil I, Nr. 203.

12. Bundesverfassungsgericht. Urteil vom 20. März 2002 – 2 BvR 794/95 // Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts. – Bd. 105. – S. 135–174.

13. Brottsbalken (SFS 1962:700), kap. 25–28. – URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700/

14. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553 z późn. zm.), art. 34–35; Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2015 poz. 396).

15. Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, §§ 62–65. – URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40

16. Criminal Law of the People's Republic of China (adopted on 1 July 1979, revised on 14 March 1997, as amended), art. 32–34, 52–53. – URL: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/13/content_1384075.htm

17. Community Corrections Law of the People's Republic of China (adopted on 28 December 2019, effective 1 July 2020). – Beijing: Standing Committee of the National People's Congress, 2019.

18. Penal Code of Japan (Act No. 45 of 1907), art. 15, 17, 18. – URL: https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3581

19. Criminal Act of the Republic of Korea (Act No. 293 of 1953, as amended), art. 41, 45, 47. – URL: https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=28627&lang=ENG

20. O‘zbekiston Respublikasining “Probatsiya to‘g‘risida”gi 2024-yil 7-avgustdagi O‘RQ-938-son Qonuni. – URL: https://lex.uz/docs/-7050441